



KARAHANLILAR DÖNEMİ İSLAM HUKUKÇULARINDAN ŞEMSÜ'L-EİMME ES-SERAHSÎ

Yrd. Doç. Dr. Rifat USLU

Düzce Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı
rifatuslu45000@hotmail.com

Öz

İlk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar döneminde yetişen İslam hukukçularından biri olan Serahsî, hicri 400 yılında, bugün Türkmenistan ile İran sınırında bulunan ‘‘Serahs’’ beldesinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaştan itibaren Buhârâ’da zamanın seçkin âlimlerinden sağlam bir eğitim almıştır. Üstün zekâsı ve sahip olduğu ilim sebebiyle kısa zamanda ünü her tarafa yayılmıştır. Her ortamda doğruyu söylemekten çekinmeyen Serahsî, zamanın idarecilerine yaptığı bir nasihat sebebiyle kendisini çekemeyenlerin de aleyhte propagandaları sonucunda Özkent şehrinde hapse atılmıştır. Takriben on beş sene hapiste kalan Serahsî, eserlerini hapishanede yazmıştır. Hapisten çıktıktan sonra Fergana’ya gitmiş ve ömrünün geri kalanını orada geçirerek hicri 483 yılında 83 yaşında vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, İslam Hukukçusu, es-Serahsî, Seçkin Âlimler, Doğruyu Söylemek

SHAMSU'L-AIMMA AS-SARAHSÎ A LEGIST IN THE KARAKHANIDS PERIOD

Abstract

Serahsî, a legist brought up in the period of Karakhanids, the first Turkish Muslim state, was born in 400th year of hegira in Sarahs, a town situated between Turkmanistan and Iran. He started learning when he was a small boy and took a good education from eminent scholars of that period in Bukhara. He acquired a reputation with his intelligence and wisdom in a short time. Sarahsi, who never abstained from telling the truth, was prisoned in city of Ozkant as a result of negative propagandas made by those who got jealous of him. He spent approximately fifteen years in prison where he wrote his works. After his release from the prison, he moved to Fergana and lived there until his death in 483rd year of hegira.

Keywords: Karakhanids, an Islamic Legist, as-Sarahsî, eminent scholars, telling the truth

GİRİŞ

Tarih boyunca dünyanın değişik bölgelerinde devletler kurulmuş, kurulan devletlerden bazıları uzun vâdeli olurken, bazıları da kısa zamanda mîâdını doldurmuş yerine bir başkası kurulmuştur. Devlet felsefesi ve sosyolojisi üzerine eserler veren bilim adamları, devletlerin de doğuş, gelişme, kemâle eriş, gerileme ve bitiş gibi değişik evreler geçirdiğini söylemektedirler. Bugün üzerinde, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan gibi Türk Cumhuriyetlerinin bulunduğu Orta Asya’da da¹ tarih boyunca birçok

¹ Orta Asya tabiri dar ve geniş olmak üzere değişik şekillerde kullanılmaktadır. Eski Sovyetler Birliği’nde Orta Asya Cumhuriyetleri denilince, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan belirtilmek istenirdi.

devlet kurulmuş, değişik kültürlere merkezlik yapmıştır. Bu devletlerden biri de ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlılar Devletidir (840-1212). Karahanlılar tabiri, bu devleti kuran sülaleye mensup olan hükümdarların ünvanları arasında sık sık geçen ‘‘Kara’’ sözünden ileri gelmektedir.² Gerçekten de bu sülaleye mensup meşhur hükümdarlardan bazılarının Kara Han, Kara Hakan, Arslan Kara Hakan, Tağmaç Buğra Kara Hakan gibi ünvanlar kullandıkları bilinmektedir.

Karahanlı ailesinin tespit edilebilen ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han’dır. Bilge Kül Kadir Han’ın, Bazîr Arslan ve Oğulcak Kadir Han isminde iki oğlu vardır. Önceleri Karahanlılar’da ‘‘ortak kağanlık’’ mefhumu olmadığı için, oğullardan Bazîr Arslan’ın, Balasagun’da, büyük Kağan sıfatıyla, Oğulcak Kadir Han’ın da, Ortak Kağan sıfatıyla Tıraz ve bilâhere Kaşgar’da hüküm sürdükleri bilinmektedir. Karahanlılar’ın başkentleri, Kaşgar, Balasagun, Koçgar, Talas, Semerkand ve Buhârâ gibi şehirler olmuştur.

Oğulcak Kadir Han zamanında, yeğeni Satuk Buğra Kara Han b. Han’ın, Karahanlılar’a sığınan Ebu Nasr adlı Samanlı şehzadesi veya İslam sûfî vâizleri ile karşılaşması, onun İslam dinini benimsemesi ile neticelenmiş, amcasına karşı giriştiği taht mücadelesini kazandıktan sonra da hakim olduğu bölgelerde İslâmiyeti resmen ilan etmiştir.³ Karahanlılar’ın devlet reisleri İslam dinine bağlı olmuşlar ve istisnâî durumlar hariç fakihlerle iyi geçinmişlerdir. Zaman içerisinde, Horasan, Kaşgar, Harizm, Buhârâ, Balasagun, Semerkand, Hocend ve Özkent gibi ileride İslâmın ve İslâmî ilimlerin beşiği olacak olan bölgeleri de içine alan geniş bir coğrafyayı idaresi altında toplayan Karahanlılar, bölgede İslam kültürünün yerleşmesine büyük katkılar sağlamıştır. İslâmî ilimlerin çeşitli dallarında eserler veren bir çok âlimin, adı geçen şehirlerin nisbesiyle anıldığı, İslâmî ilimlerle iştiğal eden herkes tarafından bilinmektedir. Bu devir Fıkıh Tarihi açısından çok verimli bir devirdir. O devirde yetişen hukukçular –tabir caizse-İslam Hukukunun kurucuları olma rolünü oynamıştır. Özellikle Hanefî mezhebi ileriki asırlarda benzerine rastlanmayacak tekâmülünü Karahanlılar devrine borçludur.⁴ Bu devirde, önceki çalışmaları geleceğe aktaran ve Fıkıh Tarihi boyunca isimleri dillerde dolaşan, çoğu Türk ülkelerinden çıkmış olan son derece

Kazakistan dahi Orta Asya’ya dâhil edilmedi. Aslında târihçiler için olduğu kadar coğrafyacılar için de Orta Asya tabiri net değildir. Çarlık döneminde Orta Asya, Bozkır ve Türkistan genel valiliğini içine alan bölgeye verilen addı. Geniş anlamda aldığımız zaman ise Orta Asya bugün BDT’nin beş cumhuriyeti(Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan),Moğolistan Halk Cumhuriyeti(Dış Moğolistan),Çin Halk Cumhuriyetine dahi 1 İç Moğolistan, Singiang-Uygur (Doğu Türkistan) ve Tibet muhtar bölgeleri ile Afganistan’ın kuzeyini içine alan coğrafi bölge idi.

² Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, I-XV, Çağ Yayınları, c.6,s.137.

³ Yıldız, c.6,s.143.

⁴ Kavakcı, Yusuf Zıya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara’ al-Nahr İslam Hukukçuları*, Ankara, 1976, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Yayını, s.V.

mühim fakihler yetişmiştir. Karahanlılar devri Fıkıh Tarihi bakımından çok önemli olmuştur. O dönemde yetişen hukukçulardan birisi de şüphesiz hayatını ilme veren ve ömrünün ilmî bakımdan en verimli bölümünü aşağıda üzerinde durulacağı üzere hapishanede geçiren” Şemsü'l-Eimme es-Serahsî”dir. Onun “Türk soyundan olduğuna dair müspet bir delil yok ise de, Buhârâ’da tahsil görmüş olmasına, sonra ders vermiş bulunmasına, eserlerini Özkent hapishanesinde yazdığına ve hayatının son yıllarını Fergana’da geçirmesine bakılırsa kendisi Karahanlılar devleti âlimleri arasında olmalıdır”.⁵ Biz de bu çalışmamızda belli başlıklar altında kısaca Serahsî’nin hayatı üzerinde duracağız.

I-HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu başlık altında O’nun hayatı ile ilgili olarak kaynaklardan ulaşılabildiğimiz bilgileri, hayatının safhalarına göre sıralayarak Serahsî’yi tanımaya ve hayatı ile ilgili toplu bilgi vermeye çalışacağız.

A-HAYATI

Asıl adı Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl Ahmed, Şemsü'l-Eimme es-Serahsî’dir(483/1090). Bugün Merv ve Meşhed şehirleri arasında, Türkmenistan ile İran sınırında, eski bir Horasan beldesi olan”Serahs” veya civarında 400/1009 tarihinde dünyaya gelmiştir. ⁶ Doğduğu yere nispetle “es-Serahsî” nisbesiyle meşhurdur. Bu nispetle başka âlimlerin bulunmasından dolayı genellikle (imamların güneşi) manasına gelen “Şemsü'l-Eimme” lakabıyla beraber kullanılmaktadır. Hanefî fıkıh kitaplarında “Şemsü'l-Eimme” denilince Serahsî kastedilir. Bu lakap hocası, Şemsü'l-Eimme Halvanî’dan(448/1050) miras kalmıştır. ⁷Serahsî (483/1090) ikinci Şemsü'l-Eimme unvanı ile tanındı. Bu unvanı taşıyan ilk kişi hocası Halvanî idi

Bu lakapla anılan, Serahsî’nin dışında Hanefî fukahâsından bir çok âlim de vardır. Serahsî’nin hocası Şemsü'l-Eimme el-Halvanî, Şemsü'l-Eimme Muhammed Abdü’s-Settar el-Kerderî, Şemsü'l-Eimme Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî(512/1118), oğlu Şemsü'l-Eimme İmadüddin Ömer b. Bekr b. Muhammed ez-Zerencerî, Şemsü'l-Eimme el

⁵ Kavakcı,s.57.

⁶ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990, Diyanet Vakfı Yayınları, s.42; Akşit, Mustafa Cevat, *Mebhut Serahsi (Mebhut’un Tercemesi)*, İstanbul, 2015, 1-31, Gümüşev Yayıncılık, c.s.XXIII.

⁷ Muhammed Hamidullah, *Serahsi’nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi, es-Serahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.16; Kılıcer, M.Esad, *Sarahsi’nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar es-Serahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi ,s.7.

Beyhakî(458/1066) ve Şemsü'l-Eimme Mahmud el-Özcendî bunlardan bazılarıdır. Bunun dışında ‘‘Şemsü'l-İslam’’ lakabı ile bilinenler de vardır. ⁸

Ailesi hakkında, kaynaklarda her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak hapisane hayatından bahsederken kullandığı ‘‘ailesinden, çocuklarından ve hatta kitaplarından mahrum bırakılan kimsenin yazdırdığı...’’⁹ ifâdesi evli olup, çocuklarının olduğunu göstermektedir

B-İLİM TAHSİLİ

Küçük yaştan itibaren ilim tahsiline başlayan Serahsî, Buhârâ’da ders veren, İslam hukukçusu Şemsü'l-Eimme Ebu Muhammed Abdülaziz el-Halvanî başta olmak üzere, Ebu'l-Hasan Ali es-Suğdî(461/1068) ve Ebu Hafs Ömer b. Mansur el-Bezzaz gibi âlimlerden ders aldı.¹⁰ Parlak zekâsı ve üstün kabiliyeti ile kısa zamanda ilimde yükselen serahsî, hocası Halvanî’nin ilim okuturken kullandığı post ile ödüllendirildikten sonra ‘‘Şemsü'l-Eimme’’ lakabını da hocasından devralır. ¹¹ Felsefe, kelim ve mantıkta da zamanının en meşhuru olan Serahsî, yazdığı eserler ve akranlarıyla yaptığı ilmi tartışmalarla ünü bütün İslam âlemine yayılmıştır. ¹²

Zamanının belli başlı âlimlerinden ilim tahsilinde bulunan Serahsi, kitap yazmakla kalmamış birçok talebe de yetiştirmiştir. Burhanuddin Abdülaziz b. Ömer b. Mâze, Mahmud b. Abdülaziz el-Özcendî, Ruknüddin Mes’ud b. Hasan el-Kaşanî, Ebu Bekr Muhammed b. İbrahim el-Hasirî (500/1107) ve Osman b. Ali el-Beykendî gibi âlimler, O’nun talebelerinden bazılarıdır. ¹³

C-SERAHSÎ’NİN İSLAM HUKUKU VE İCTİHATTAKİ YERİ

a) İslam hukukundaki yeri

İslam Teşri’ Tarihini inceleyen kaynaklara bir göz atıldığında, İslam Hukuk Tarihinin bir kaç devrede ele alındığı görülür. İslam Hukuk Tarihinin tespitinde bazı farklılıklar olmakla

⁸İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, *Ukudü Ressmi'l-Müfti (Mecmüatü Resaili İbn Abidin)*İstanbul, 1325, I-II, c.1, s.20.

⁹ Serahsî, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl, *el-Mebcut*, İstanbul, 1982, I-XXX, Çağrı Yayınları, c.12, s.108.

¹⁰Kuraşi, Ebu Muhammed Abdülkadir b. Ebu'l-Vefa, *el-Cevahiru'l-Mudîe fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Haydarabad, 1332, I-II, c.2, s.28; Taşköprü Zade, *Tabakati'l-Fukaha*, Musul, 1961, el-Mektebetü'l-Merkeziyye, s.76; Özel, s.42; Kılıcer, s.7.

¹¹ Muhammed Hamidullah, s.16.

¹² Es-Serahsî, *el-Usül*, İstanbul, 1990, Eda Neşriyat, I-II, c.1,s.6.(Bu eser Ebu'l-Vefa el Afkanî (1893/1975) tarafından iki cilt halinde 1972 yılında Mısır’da neşredilmiş, verdiği hal tercümesi bölümünden de yararlandık.)

¹³ Es-Serahsî, c.1,s.6; Kuraşi, c.2,s.28; Taşköprü Zade, s.76; Özel, s.42.

beraber, yapılan taksimler birbirine oldukça yakındır.¹⁴ Bu kaynaklarda dikkat çeken bir husus vardır. O da Hz. Peygamber devri, Sahabe ve Mezhep imamları devri geniş şekilde incelendikten sonra, taklid devri veya fikhın gerileme devri gibi isimlendirilen bir devirden bahsedilmekte, fazla izaha girilmemektedir. Bu devir, bilhassa İslam Hukuk sahasında, özellikle Mâverâü'n-nehir¹⁵ ve civarında büyük atılımın olduğu, Kerhî (340/952, Debusî(430/1039), Pezdevî (482/1089) ve Serahsî (490/1097) gibi büyük Hanefî İslam Hukukçusunun yetiştiği, usul ve fûru' hakkında çok kıymetli eserlerin yazıldığı önemli bir devirdir. İşte çalışmamızın konusunu teşkil eden Serahsî de bu devirde yaşayan İslam hukukçularındandır.¹⁶

b) İçtihatın yeri

Hanefî fukahâsının tasnifi yapılırken iki tasnif üzerinde durulur. Biri beşli tasnif, diğeri de İbn Kemal Paşa'nın (940/1534) yaptığı yedili tasniftir. En çok itibar gören tasnif de İbn Kemal Paşa'nın tasnifidir.¹⁷ Bu tasnife göre Hanefî fukahâsı aşağıdaki şekilde sınıflandırılmaktadır.

1-Dinde müçtehit: Bunlar, usûl ve fûru'da hiçbir müçtehidini taklit etmeksizin, kendilerinin koyduğu prensip ve kaideler çerçevesinde içtihat yapan müçtehidlerdir.

2-Mezhepte müçtehit: Kendileri bir takım usûllerle naslardan hüküm çıkarabilecek ilmi kudrete sahip oldukları halde dinde müçtehit bir âlime tabi olarak, onun usûl ve kâidelerine göre içtihat yapan zattır.

3-Meselede müçtehit: Kendi mezheplerinde, hakkında hüküm bulunmayan meselelerde içtihat yapan müçtehidlerdir.

4-Tahrir eshâbı: Mezheplerine mensup müçtehitlerin, kapalı, birden fazla manaya ihtimali bulunan sözlerini diğer naslara kıyas ederek bir hüküm çıkaran fakihlerdir.

5-Tercih eshâbı: Aynı konuda rivâyet edilen farklı görüşlerden birini diğerine tercih eden âlimlerdir.

¹⁴ el-Hudârî, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, (Haydar Hatipoğlu tarafından tercüme edilen "Tarihu't-Teşri'il-İslami" isimli eser), İstanbul, 1987, Kahraman Yayınları, s.7; Karaman, Hayreddin, *Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1989, Nesil Yayınları, s.55 vd; Keskiöğlü, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara, 1980, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, s.13; Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 2013, Hikmetevi Yayınları, s.141 vd; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul, 2013, Ensar Kitap, s.25 vd.

¹⁵ Maveraü'n-nehir: Nehrin ötesi, öbür tarafı demektir. Bu da Amu-Derya (Ceyhun) kuzeyinde, araplar tarafından feth ile İslam hâkimiyetine girmiş bulunan ülkelere verilen isimdir.

¹⁶ Baktır, Mustafa, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum, 1988, s.1.

¹⁷ İbn Kemal Paşa, *Tabakatü'l-Fukaha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba Bölümü no:351/16, vr.127-131.

6-Temyiz eshâbı: Zayıf rivâyet ile kuvvetli rivâyeti birbirinden ayıran âlimlerdir.

7-Sırf mukallit: İctihat, tahrir, tercih ve temyiz salâhiyetine sahip olmayıp, sadece bir mezhebe ait hükümlerin büyük bir kısmını ezberleyen her hangi bir âlimdir.¹⁸

Bu tabakalara ait müçtehitlere örnek verilirken, birinci tabakaya dört mezhep imamı, ikinci tabakaya Ebu Hanife'nin talebelerinden Ebu Yusuf, Muhammed ve arkadaşları, üçüncü tabakaya da Hassaf(261/875), Serahsî, Fahu'l-İslam el-Pezdevî(482/1089)S ve Fahrudin Kazıhan gösterilmektedir.¹⁹Buna göre Serahsi, hakkında hüküm bulunmayan meselelerde içtihat yapabilecek bir ilmi dirayete sahip olup, Ebu Hanife ve talebelerinden sonra en yüksek ilmi mertebede bulunmaktadır.

D-TAKVÂSI

Ömrünün her safhasını ilimle geçiren Serahsî, kelim ve münâzara, ilminde de âlim olup, ilmiyle âmil, zâhit ve takvâ sâhibi, mütevekkil bir zat idi.²⁰ Bildiği doğruları devamlı olarak savundu. Bu uğurda hapiste yatmayı göze aldı. Aşağıda üzerinde durulacağı gibi ömrünün en verimli anını zindanda geçirdi. Hapis hayatı onu ilimden koparmadı. Orada dahi kendine has metotlarla talebe okutmaya ve eser yazmaya devam etti. Hapis bulunduğu kuyunun başına gelen talebelerine ders verirken, talebelere birinin gelmediğini fark edip, neye gelmediğini sordu. Arkadaşlarından biri, ”abdest almaya gitti. Ben de gidecektim, hava soğuk olduğu için abdest almaya gitmekten vaz geçtim” deyince, Serahsî, ”Allah seni affetsin. Bu kadar soğuk sebebiyle abdest almaktan vaz geçilir mi? Hala hatırımdadır, ben Buhârâ'da talebe iken, ishale tutulmuş acı çekiyordum. Günde kırk defa tuvalete gitmeye mecbur kalıyordum. Her defasında ırmağa gidip abdest alıyordum. Hava öyle soğuk idi ki, geri geldiğimde mürekkebin donduğunu gördüm. Sonra mürekkep kabını bir müddet göğsüme sürüyor, göğsümün harareti onu eritince, notlarımı yazmaya devam ediyordum” dedi.²¹

E-ÜSTÜN ZEKÂSI

Herkesi hayrete düşürecek bir zekâyâ sahipti. Otuz ciltlik fıkıh kitabını hiçbir kitaptan yararlanmadan ezberindeki bilgilerle yazdırdı.²² Kendisine, İmam Şafî'nin(204/820) üç yüz

¹⁸İbn Kemal Paşa,127-131; İbn Abidin, c.1, s.11-12; İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, Mısır, 1306, 1-V, c.1, s.57; Atar, Fahtettin, *Fıkıh Usülü*, İstanbul, 1988, M.Ü.İlahiyat Vakfı Yayınları, s.314.

¹⁹ İbn Abidin, *Ukudü Resmi'l-Müfti*, c.1, s.11-12.

²⁰ Taşköprü Zade, s.76.

²¹ Heyet, *İslam Alimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, tsz, XVIII, Türkiye Gazetesi Yayınları, c.5, s.317.

²² Taşköprü Zade, s.75.

cüz-defter ezberlediğinden bahsedilince, ”O’nun ezberlediği, benim ezberlediğimin zekâtıdır” dedi. Öyle olunca Serahsi’nin sadece ezberinde olan, on iki bin defter idi.²³

Hapisten çıktıktan sonra şöyle bir olay cereyan etti. Bulunduğu beldenin emiri, ümmü veled²⁴ olan cariyelerini hür olan memurlarıyla evlendirdi. Bunun hükmünü, yanında bulunan âlimlere sorunca, hepsi de yapılan uygulamanın doğru olduğunu söyledi. Serahsi, hemen müdâhale ederek, memurlardan her birinin hür bir kadınla evli olduğunu, hür bir kadın üzerine cariyenin nikahlanamayacağını, yapılan işin yanlış olduğunu söyledi. Bu defa emir, ümmü veledleri azat edip, memurlar nikah akdini yenilediler. Durumu yine orada bulunan âlimlere sordu. Hepsi de yapılanın doğru olduğunu söylediler. Serahsi, yine müdâhale edip, ümmü veled olan cariyelerin azattan sonra iddet beklemelerinin gerektiğini, iddet halindeki bir kadının da iddet içinde bir başkasıyla evlenmesinin caiz olmadığını söyledi.²⁵ Böylece Hz. Allah, âlimlerin bir konudaki iki yanlışını Serahsi’ye düzelttirerek, Serahsi’nin diğerleri üzerine üstünlüğünü göstermiş oldu.²⁶

F-HAPİS HAYATI

Tarihe bir göz attığımız zaman ilim ile iştigal eden kimselerin zaman zaman çok zor şartlar altında kaldıklarını, zindanlara atıldıklarını, işkencelere maruz bırakıldıklarını, buna rağmen inandıkları dâvâlarını her türlü zorluk altında devam ettirdiklerini görürüz. Serahsi de bu âlimlerden biridir. Şunu belirtelim ki, Serahsi’nin hayatıyla alakalı kaynaklarda geçen yegâne bilginin, O’nun Özkent şehrinde uzun süre hapsedilmiş olduğudur.

Hapse atıldığı bildirilirken, Hâkan’a verdiği nasihattaki bir sözden dolayı hapse atıldı, denilmekte²⁷ ancak o kelimenin ne olduğu hiçbir kaynakta yer almamaktadır. Ayrıca yönetimin koyduğu âdil olmayan vergileri ödememeleri için halkı kışkırtması hapse atılmasına sebep olduğuna da yer verilmektedir.²⁸ Kesin olmamakla beraber, vergi konusundaki rolünü bahane ederek, kendisini çekemeyen bir kısım kimselerin, yönetimi kışkırtmaları sebebiyle hapse atılmış olması büyük ihtimaldir. Bazı kaynaklarda ümmü veled olan cariyelerini hizmetçileri ile evlendirmek istemesini zamanın âlimlerine sorması esnasında Serahsi’nin gerçekleri söyleyerek yapılan uygulamanın doğru olmadığını, beldenin

²³ Serahsi, Usül, s.5.

²⁴ Efendisinden çocuk doğuran cariyeye” ümmü veled” denir.

²⁵ Serahsi, Usül, s.5; Taşköprü Zade, s.76.

²⁶ Serahsi, Usül, s.5.

²⁷ Serahsi, Usül, s.5-6; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976, 1-V111, Bilmen Yayınevi, c.1, s.456.

²⁸ Tuğ, Salih, *Eserlerinde Raslanan İfadelerine Göre İmam Sarahsi’nin Hapis Hayatı, es-Serahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi.

emirine söylemesinin hapse atılmasına sebep olduğu ihsas edilse de²⁹, bu görüş gerçekleri yansıtmamaktadır. Çünkü bu hâdise, hapse atılmadan önce değil, yukarıda ifade edildiği gibi, hapisten çıktıktan sonra cereyan etmiştir.³⁰ Hem de Serahsî'yi hapse attıran kişi, bulunduğu beldenin emiri değil, ülkeyi idare eden Hâkan'dır. Ayrıca Serahsî'nin, ümmü veledlerin evlendirilmesi konusundaki itirazı belde emiri tarafından kabul görüp, yapılan uygulamanın düzeltilme yönüne gidilmiştir. Dolayısıyla bu hâdise, bir âlimin hapse atılmasına sebep teşkil etmez.

Sebep ne olursa olsun hapse atılması, orada zor şartlar altında bulunması bir gerçektir. Başka bir gerçek de, zamanla hapishane şartlarının gevşetilmesinden sonra en verimli çalışmalarına hapiste devam etmesidir. Serahsî'nin biyografisine yer veren kaynaklar, O'nun burada ilmi çalışmalarına kendisine has bir metotla devam ettiğini ifade eder. Kaynaklarda bildirildiğine göre Serahsî, atıldığı hapishanede bir kuyuya kapatıldı. Zemininde oda gibi küçük bir yer bulunan kuyu içinde, hapiste iken dahi ilmi çalışmalarına devam etti. Yanında hiçbir kitap yoktu. Fakat O, on iki bin cüz kitabı ezberlemişti. Bu kuyuda iken talebelerine ders verdi. Hapishane şartlarının hafifletilip, kendisine imkanların verilmesinden sonra, talebeleri kuyunun başında toplanır, O da aşağıdan onlara ders verir, verilen dersin yazılmasını sağlardı. Başta otuz ciltlik "Mebcut" isimli eser olmak üzere bütün eserlerini, bu hapisliği esnasında, kuyunun içinden dışarıda bulunan talebelerine söylemek suretiyle yazdırmıştır. Bunları yazdırırken hiçbir kaynağa müracaat etmemiş, hep daha önce öğrenmiş ve ezberlemiş olduğu bilgilere dayanarak yazdırmıştır.³¹

II-ESERLERİ

İslâmî ilimlerin hemen hemen her dalında ilim sahibi olan Serahsî, daha ziyade İslam Hukukçusu olma özelliği ile ön plana çıkmıştır. Zira O'nun yazdığı eserler, fıkha dairdir. Serahsi, gerek mâhiyet gerekse hacim bakımından en değerli eserlerini, hapis hayatı başlığı altında da ele aldığımız gibi, 466/1073-480/1087 yılları arasında Özkent hapishanesinde kaldığı yaklaşık on beş sene içerisinde yazmış-yazdırmıştır. Kaynaklarda bildirildiğine göre, on beş yıllık hapsi süresinde Serahsî'nin yanında kitap-defter bulunmadığı, her türlü

²⁹ Muhammsed Hamidullah, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Serahsi maddesi, c.36, s.546; Kılçer, s.9.

³⁰ Serahsî, Usûl, s.5.

³¹ Serahsi î, Usûl, s.5-6; Bilmen, c.1, s.456; Muhammed Hamidullah, Serahsi maddesi, c.36, s.546; Akşit ,c.1, s.XXIV.

imkandan mahrum olduğu halde aşağıdaki eserleri öğrencilerine ezberden yazdırdığı bildirilmektedir.³²

1-El-Mebsut: Serahsî'nin bu eseri, el-Hâkimü'ş-Şehid el-Mervezî'nin(334/945), İmam Muhammed'in (189/805) eserlerinden derlediği el-Kafî isimli eserinin şerhidir. Mervezî'nin eseri, İmam Muhammed'in eserlerinin kısaltılmışıdır. Bu özelliğinden dolayı kitaba "Muhtasar" da denilmektedir. Serahsî'nin el-Mebsut'u, Hâkimü'ş-Şehid Mervezî'nin adı geçen Muhtasar üzerine yapılmış otuz ciltlik bir şerh olup, Hanefî fikhını delilleriyle ele alan çok geniş bir eserdir.³³ Serahsî, Özkent hapisanesindeki ilk sarsıntı geçtikten sonra yakın bir gelecekte hapisten kurtuluş imkânı göremeyince bir çalışma konusu bulma ihtiyacını hissetmiştir. Kendisinin de ifade ettiği gibi³⁴ İmam Muhammed'in eserlerinin özeti olan Mervezî'ye ait Muhtasar'ı şerh etmeyi uzun zamandır arzu ediyordu. Şartların müsaade etmesi ve kendisini teselli etmeye çalışan arkadaşlarının da telkini ile bu eseri meydana getirdi

Serahsî, bu hususu eserinin baş tarafında özetle şöyle ifade etmektedir. İmam Muhammed(189/804)ömrünü, Ebu Hanife'nin açıkladığı meseleleri tasnif etmeye veren kişidir. O, öğrencileri teşvik ve onlara kolaylık için el-Mebsut'u hazırladı. Bu eserde öğrencilerin ezberlemesi için lafızları açıkladı ve meseleleri değişik bölümlerde tekrarladı. Mervezî (334/945) de, bazı öğrencilerin lafızlardaki geniş açıklamalar ve meselelerdeki tekrarlardan dolayı Mebsut'u okumaktan kaçındığını gördü. Öğrencilerin ilgisini artırmak için tekrarları atarak el-Muhtasar'ı yazmanın doğru olacağını düşünerek güzel bir iş yapmış oldu. Sonra ben de öğrencilerin çeşitli nedenlerle fıkhıtan yüz çevirdiğini gördüm. Bazı öğrencilerdeki gayret eksikliği, bazı hocaların öğrencilere temel esasları öğretme yerine onlara fıkıh namına hiçbir yarar taşımayan varsayımları uzun uzun anlatmaları ve kimi kelimelerin fıkıh kavramlarını açıklarken felsefecilerin terimlerini kullanmaları ve kelâma dair tanımlarını fıkıh tanımlarıyla karıştırmaları bu nedenlerden bazılarıdır. Bu sebeple Muhtasar'ı şerh ederken her konuda güvenilir görüşle yetinerek, meselelerin açıklanmasında etkisi olan bir şerh yapmayı uygun gördüm. Bu düşünceme, hapislik dönemimde yalnızlığımı gidermek için bana yardım eden bazı özel arkadaşlarımdan, kendilerine bunu yazdırmam yolundaki istekleri de eklenince, onlara olumlu cevap verdim. Allah'tan, beni doğruya muvaffak kılmasını hatalardan ve ceza gerektirecek şeylerden korumasını ve yazdırmaya niyet ettiğim şeyi, dünyada hapisten kurtulmam, ahirette de kurtuluşa bir vesile kılmasını

³² Serahsî, usûl, s.6; Taşköprü Zade, s.75.

³³ İbn Abidin, c.1,s.21; Bilmen, c.1, s.456; Özel, s.43;

³⁴ Serahsî, el-Mebsut, c.1, s.4.

niyaz ederim.³⁵Görüldüğü üzere eseri yazmaya-yazdırmaya hapisanede başlamıştır. Kitabın ilk satırlarında da bunu kaydetmektedir.³⁶ Hanefi mezhebinde ‘‘el-Mebsut’’ ismi ile yazılan birçok eser vardır. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’in mebsutları³⁷Cürcanî, Hahezade(483/1090), Şemsü’l-Eimme el-Halvanî, Ebu’l-Yüsr el-Pezdevî ve kardeşi Ali el-Pezdevî, Seyyid Nasıruddin es-Semerkindî(556/1161) ve Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed’in(373/983) mebsutları bunlardandır. Ancak Hanefi fikhında ‘‘el-Mebsut denince, Serahsî’nin Mebsut’u anlaşılır.³⁸Eser, Prof. Mustafa Cevad Akşit’in önderliğinde bir heyet tarafından tercüme edilerek Türkçe’ye kazandırılmıştır.

2-El-Usül: Serahsi, el-Mebsut’u yazdıktan-yazdırdıktan sonra, bu esere bir giriş olması açısından usulü fıkha dair iki ciltlik bu kitabını Özkent kalesinin bir köşesinde yazdırmağa başlamıştır.³⁹Kitap, Ebu’l-Vefa el Afkanî (1893/1975)tarafından 1972 yılında Kahire’de baş tarafına Serahsî’nin hal tercümesi de ilave edilerek iki cilt halinde neşredilmiştir. Eda Neşriyat tarafından da iki cildi bir arada olarak 1990 tarihinde İstanbul’da baskısı yapılmıştır. Bizim de hayatı hakkında bilgi verirken kaynak gösterdiğimiz baskı budur.

Serahsî’nin bu eseri çağdaşı ve ders arkadaşı Ebu’l-Usr el-Pezdevî’nin el-Usul’ü ile birlikte Hanefi fıkıh usulünün iki ana kaynağı olarak tarihteki yerini almıştır. Daha sonra bu ilim dalında yapılan bütün çalışmalar bu iki eserin genel çerçevesini ve nazariyelerini göz önünde bulundurmuşlardır.

3-Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir: İmam Muhammed’in devletler umumi hukukuna dair yazdığı ‘‘es-Siyerü’l-Kebir’’ isimli eserin şerhi olan bu eser, Serahsî tarafından hapisanede yazdırılmaya başlanmış, ‘‘şurut’’ bahsine geldiğinde hürriyetine kavuşunca daha sonra Fergana’ya giderek eserin devamını talebeleriyle beraber orada Emir Hasan’ın evinde 480/1087 yılında tamamlamıştır.⁴⁰Eser, Gaziantep’li müderris ve kadı, Debbağ-zade Mehmed Münib Efendi tarafından iki cilt halinde tercüme edilmiştir.⁴¹

4-En-Nüket. Kitabın bir başka ismi de ‘‘Şerhu Ziyadati’z-Ziyadat’’tır. İmam Mumammed’in ‘‘Ziyadati’z-Ziyadat’’ isimli eserine yaptığı şerhtir.⁴²

³⁵ Serahsî, Mebsut, c.1, s.3-4; Akşit, c.1, s.4.

³⁶ Serahsî, c.1, s.2.

³⁷ İmam Muhammed, yazdığı mebsut kitabına ‘‘el-Asl’’ ismini vermiştir.

³⁸ İbn Abidin, c.1, s.21.

³⁹ Taşköprü Zade, s.75; Özel, s.43.

⁴⁰ Serahsî, s.6.

⁴¹ Okiç, Muhammed Tayyib, *Şemsü’l-Eimme es-Serahsî’nin ‘‘Şarhu’s-Siyari’l-Kabir’inin Türkçe Tercemesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntabi’nin Diğer Eserleri, es-Serahsî Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.27.

⁴² Özel, s.43.

5-Şerhu Muhtasari't-Tahavi: Eser, ilk Hanefi fakihlerinden Ebu Cafer et-Tahavî'nin (321/933) "el-Muhtasar" isimli eserinin şerhidir. ⁴³

6-Şerhu'l-Camii's-Sağir: İmam Muhammed'in "el-Camii's-Sağir" isimli eserinin şerhidir. Bunu da hapishanede yazmıştır. ⁴⁴

7-Şerhu'l-Camii'l-Kebir: Bu da yine İmam Muhammed'in "el-Camii'l-Kebir" isimli eserinin şerhidir. ⁴⁵

8-Şerhu Kitabı'l-Kesb: Ebu'l-Vefa'ya göre Serahsî'nin bu eseri, Mebsut isimli eserinin bir cüz'üdür. Bazı âlimler daha yararlı olması için onu ayrı bir kitap haline getirmişlerdir. ⁴⁶ Ayrıca Ebu'l-Vefa el Afganî, Serahsî'nin Hassaf'ait "Edebü'l-Kadî" ve "Kitabü'n-Nafakat" isimli eserlerin şerhleri olan iki kitabından bahseder. ⁴⁷

Katip Çelebi'nin zikrettiğine göre, Serahsî'nin yukarıda isimlerini verdiğimiz eserleri dışında, Eşrâtü's-Se'a, el-Fevâidü'l-Fıkhiyye ve Kitabu'l-Hayz isimli eserleri vardır. ⁴⁸

Eserlerinde İslam dünyasının ortak dili olan Arapçayı kullanan Serahsî, bazı fıkıh meselelerini izah etmek için çağdaşı diğer Orta Asya fakihleri gibi bazen Arapça terimlerin, Farsça karşılığını verirdi. Çünkü o devirde Farsça, ilim adamlarının şehirlerde kullandığı iki dilden biriydi. ⁴⁹

III-ÖLÜMÜ

Uzun bir hapishane hayatından sonra Fergana'ya giden Serahsî, hapista iken başlayıp yarıda kalan eserlerini burada tamamladı. Serahsî'nin ölüm tarihi için biyografik eserler umumiyetle 483 yılını zikreder. ⁵⁰ Hicrî 488 yılında öldüğünü söyleyenler olduğu gibi ⁵¹ kesin bir tarih vermeden 490 civarında vefat ettiğini söyleyenler de vardır. ⁵²

⁴³ Serahsî, s.6; Özel, s.43.

⁴⁴ Serahsi, s.7.

⁴⁵ Serahsî, s.7; Kavakcı, s.58.

⁴⁶ Serahsî, s.7.

⁴⁷ Serahsî, Usûl, s.8; Akşit, c.1, s.XXV; Kılıcer, s.7.

⁴⁸ Katip Çelebi, Musta fa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunun an Esmâ'l-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul, 1943, I-II, Maarif Matbaası, c.1, s.561; Özel, s.43.

⁴⁹ Muhammed Hamidullah, Serahsi mad; Akşit, c.1, s.XXIV.

⁵⁰ Serahsî, s.7; Bilmen, c.1, s.456; Özel, 42.

⁵¹ Serahsî, s. 7.

⁵² Taşköprü Zade, s.76; Kavakcı, s.58.

SONUÇ

İlk Müslüman Türk devletlerinden biri olan Karahanlılar döneminde yaşayan Serahsî, eski bir Horasan beldesi olan Serahs veya civarında hicri 400 yılında dünyaya geldi. Küçük yaşta Buhârâ'da zamanın meşhur âlimlerinden ders alarak akranları üzerine üstünlük elde etti. Hocası Şemsü'l-Eimme el-Havlanî'nin ilmine, postuna varis olduğu gibi lakabına da varis oldu. Bu unvanla anılan bir çok âlim olduğu halde, Şemsü'l-Eimme denilince akla O gelir oldu. Birçok talebe okuttu. Zamanında kendisini çekemeyenlerin de kışkırtmasıyla, Hâkan'a yaptığı nasihatteki ne olduğu belirtilmeyen bir kelimedden dolayı hapse atıldı. On beş yıla yakın bir zaman hapiste kaldı. Zamanla hapishane şartlarının da hafiflemesi ile istek üzere ders vermeye başladı. Kendisine has metotla, hapishanedeki bir kuyu içerisinde mahpus iken, kuyunun başındaki talebelerine yazdırmak suretiyle hiçbir kitaptan yararlanmadan başta otuz ciltlik Mebsut olmak üzere eserler meydana getirdi.

Üstün bir zekâyâ sahip olan Serahsî, İslam hukukunun yanında kelim, münâzara, matematik ve cebirde de üstün seviyede idi. Eserlerinde İslam âleminin ortak dili olan Arapça'yı kullanan Serahsî, bazen diğer dilleri de kullanırdı. Hapisten çıktıktan sonra Fergan'ya gitti. Yarım kalan eserlerini orada tamamladı. Vefat tarihi hakkında farklı görüşler olsa da çoğunluğun görüşüne göre, hicri 483 yılında 83 yaşında iken vefat etti.

Hapis hayatı, kendisi açısından üzüntülü ve zor şartlar altında geçen bir hayat olsa da, İslam âlemi açısından son derece yararlı eserlerin meydana gelmesine sebep olan, bereketi kıyamete kadar devam edecek olan bir olay oldu.

KAYNAKÇA

- Akşit, Mustafa Cevat, *Mebsut Serahsi (Mebsut'un Tercemesi)*, İstanbul, 2015, I-XXXI, Gümüşev Yayıncılık.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 1988, M.Ü.İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Baktır, Mehmet, *İslam Hukukunda Külli Kaideler*, Erzurum, 1981.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, 1976, I-VIII, Bilmen Yayınevi.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh İlmine Giriş*, İstanbul, 2013, Ensar Kitap.
- Heyet, İslam Âlimleri Ansiklopedisi, İstanbul, tsz, I-XVIII, Türkiye Gazetesi Yayınları.
- Hudarı, Muhammed, *İslam Hukuku Tarihi*, (Haydar Hatipoğlu Tercümesi) İstanbul, 1987, Kahraman Yayınları.
- İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer. Abdülaziz, *Resmi Ukudî'l-Müftî (Mecmatu resaili İbn Abidin)*, İstanbul, 1325, I-II.
- Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsar*, Mısır, 1306, I-V.
- İbn Kemal Paşa, *Tabakatü'l-Fukaha*, Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba Bölümü, no:351/16.
- Karaman, Hayreddin, *Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul, 1988, Nesil Yayınları.
- Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunun an Esmâ'l-Kütüb ve'l-Fünun*, İstanbul, 1943, I-II, Maarif Matbaası.
- Kavakcı, Yusuf Zıya, *XI ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Mavara' al-Nahr İslam Hukukçuları*, Ankara, 1976, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Yayını.
- Keskioğlu, Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Ankara, 1980, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- Kılıcer, M. Esad, *Sarahsi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bazı Notlar, es- Sarahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 2013, Hikmetevi Yayınları.
- Kuraşi, Ebu Muhammed Abdülkadir b.Ebu'l-Vefa, *el-Cevahiru'l-Mudie fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Haydarabad, 1332, I-II.
- Muhammed Hamidullah, *Serahsi'nin Devletler Umumi Hukukundaki Hissesi, es-Serahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Serahsi mad. , Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
- Okiç, Muhammed Tayyip, *Şemsü'l-Eimme es-Serahsi'nin''Şarhu's-Siyari'l-Kabir''nin Türkçe Tercemesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntabi'nin Diğer Eserleri*, es-Serahsi Armağanı, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Özel, Ahmet, *Hanefi Fıkıh Alimleri*, Ankara, 1990, Diyanet Vakfı yayınları.
- Serahsi, Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebu Sehl, *el-Usül*, İstanbul, 1990, I-II, Eda Neşriyat.
- el-Mebcut*, İstanbul, 1982, I-XXX, Çağrı Yayınları.
- Taşköprü Zade, *Tabakati'l-Fukaha*, Musul, 1961, el-Mektebetü'l-Merkeziyye.
- Tuğ, Salih, *Eserlerinde Rastlanan İfadelerine göre İmam Sarahsi'nin Hapis Hayatı, es-Serahsi Armağanı*, Ankara, 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1992, I-XV, Çağ Yayınları.